



відразу до війни, відповідальність за яку несуть носії влади, а отже, перш за все, державці. У цьому творі війна подана як один з найбільш тяжких і ганебних колективних виявів усе тієї ж усевадної Глупоти.

Соціально-політична думка раннього Нового часу (XVI–XVIII ст.) була зорієнтована на стабільність суцього й головне завдання суспільства вбачала в забезпеченні його сталості й незмінності шляхом попередження змін, розбрату й війн, у превалюванні концепту «мир» над концептом «війна». Зло, яке приносить війна, виправдовувалося лише її справедливістю. «Необхідно, щоб предмет позову був надто справедливим, обгрунтовувався правом і угодний богу, все це дасть підстави для виправдання жорстокості під час війни» [17, 389].

Отже, шлях до нового не проходив прямою висхідною лінією, а навпаки, за збереження загальної схоластичної орієнтації, в ньому перепліталися елементи старого і нового способів мислення, старі та нові ментальні установки, траплялися й компроміси, але при цьому, нове мислення вимагало свого вияву, і насамперед у питанні концептів «війна» і «мир», у питанні влади: що таке «влада», «війна», «мир» у новому світосприйнятті й реальне місце владаря-державця в цьому новому суспільстві за періоду політичного формування європейських інститутів держави раннього Нового часу (XVI–XVIII ст.).

Таким чином, проблема війни та миру, війни та дипломатії хвилювали інтелектуалів XVI–XVIII ст. Вони перебували у пошуку відповідей на ті питання, які ставила перед ними об'єктивна реальність. Адже цей період історії не міг залишити нікого байдужим, оскільки «мир і злагода – першочергово необхідні речі для королів і держав» [18, 254]. Хоча, поряд із цим, для тодішньої Європи якнайкраще підходили слова Заратустри: «Любити мир як засіб для нових війн. І короткий мир більше, ніж тривалий» [19].

1. Ціватий В.Г. *Європейська зовнішня політика доби раннього Нового і Нового часу: проблеми інституціоналізації (теоретико-методологічний аспект)* // Науковий вісник Дипломатичної академії України. – К., 2000. – Вип. 4.
2. *Властные институты и должности в Европе в Средние века и раннее Новое время* / Отв. ред. Т. Гусарова. – М., 2011.
3. *Ивонин Ю.Е. У истоков европейской дипломатии нового времени.* – Минск, 1984.
4. *Макиавелли Н. Государь* // Макиавелли Н. *Избранные сочинения.* – М., 1982.
5. *Namer E. Machiavel.* – Paris, 1961.
6. *Цит. за: Mousnier R. Le XVI^e et XVII^e siecle.* – Paris, 1961. – Т. 4.
7. *Коммин Ф. де. Мемуары.* – М., 1986.
8. *Huizinga J. Men and Ideas.* – N.Y., 1960.
9. *Demurger A. Chevaliers du Christ. Les orders religieux – militaires au Moyen Age (XI–XVI-e siecle).* – Paris, 2012.
10. *Prucher A. I «Memoires» di Ph. de Commines e l' Italia del Quattrocento.* – Firenze, 1957.
11. *Commines Ph. de. Memoires.* – Paris, 1924–1925. – Т. 2.
12. *Рогинская А.Е. Исторические взгляды Коммина* // *Средние века.* – М., 1946. – Вып. 11.
13. *Малинин Ю.П. Филипп де Коммин и его «Мемуары»* // *Коммин Ф. де. Мемуары...*
14. *Erasmii R. Querella pacis undique ejectae profligataeque // Desiderii Erasmi Roterodami Opera omnia... recognovit Johannes Clericus Lugudum Batavarum, 1703–1716.* – Т. 4.
15. *Opus epistolarum. Des Erasmi Roterodami / Ed. P.S. Allen et H.M. Allen.* – Oxonii, 1912. – Т. 6.
16. *Эразм. Жалоба мира* // *Эразм Роттердамский. Похвала глупости.* – М., 1991.
17. *Lannoy G. de. Oeuvres / Ed. Ch. Potvin.* – Louvain, 1878.
18. *Masselin J. Journal des Etats Generaux de France tenus a Tours en 1484.* – Paris, 1835.

19. *Цит. за: Проэктор Д.М. Пути Европы.* – М., 1978.

Tivatyi V.G. The concepts «War» and «Peace» in the public and political opinion of the early modern time (the XVI–XVIII centuries): the institutional and diplomatic aspect. In the article deals is analysed the foreign policy and diplomacy of the European states of the early Modern time (the XVI– the XVIII centuries). The great attention is payed to the concepts «war» and «peace» in the context of the institutional development of the diplomatic services and the models of diplomacy in the main European states.

Key words: foreign policy, diplomacy, Europe, war, peace, public and political opinion

О. С. Сидорович

ТЕОРЕТИЧНІ ПЕРЕДУМОВИ ЗАРОДЖЕННЯ І РОЗВИТКУ СПОЖИВЧОЇ КООПЕРАЦІЇ В НАДДНІПРЯНСЬКІЙ УКРАЇНІ

Стаття присвячена аналізу теоретичних передумов зародження і розвитку споживчої кооперації в Наддніпрянській Україні. Висвітлюються не тільки ідейні передумови виникнення споживчої кооперації, але і їх вплив на процес розбудови кооперативного руху регіону.

Ключові слова: теоретичні передумови, споживча кооперація, Наддніпрянська Україна

Виникнення споживчої кооперації на українських землях, що мало об'єктивне соціально-економічне підґрунтя, не було б можливим без певних теоретично-ідейних передумов. Саме вони визначали засоби реалізації кооперативних устремлінь різних верств населення і спрямованість розвитку споживчої кооперації в майбутньому. Проблематика виникнення, розвитку та діяльності споживчої кооперації знайшла доволі широке відображення в дослідженнях останнього часу [1–3]. Однак проблема теоретичних передумов зародження споживчої кооперації в Наддніпрянщині другої половини XIX ст. висвітлена ще не повно.

Вказаний період відзначався суттєвими соціально-економічними подіями в Російській імперії й Україні, яка входила до її складу. По-перше, відповідно до царського маніфесту від 19 лютого 1861 р., скасовано кріпосне право, що стало початковим кроком, своєрідним ключем до модернізації імперії. Таке радикальне перетворення в аграрному секторі вимагало термінових змін і зрушень у всіх сферах суспільного життя. Подруге, швидкими темпами розвивалась промисловість, що призвело до прискорення урбанізації. У зв'язку із цим, почалося масове переселення сільських жителів до міст як промислових центрів. По-третє, нові напрями соціально-економічного розвитку зумовили суттєві зміни у соціальній структурі суспільства.

Отже, зміна соціально-економічного розвитку, що відбулася в другій половині XIX ст., викликала суттєві міграційні процеси – переселення значної кількості людей із населених пунктів, де вони займалися виробництвом продуктів харчування і сировини для певних галузей промисловості (в основному, харчової та легкої) у міста та містечка. Це своєю чергою зумовило значне поповнення лав споживачів продуктів харчування. Водночас з'явилася потреба збільшити обсяг направлення промислових товарів у сільську місцевість, тобто, виникла необхідність вдосконалення системи постачання населення продовольством і промислови-ми виробами.

У умовах, коли зросла кількість споживачів, як у містах, так і селах, ряд громадян, переважно з інтелігенції, прагнули впровадити гуманніші форми торгівлі. Більшість із них були прихильниками кооперативного руху, який із 1860-х рр. почав розповсюджуватись в



Україні. Перше товариство, яке власне і започаткувало споживчу кооперацію в імперії, з'явилося 1866 р. у Харкові. Ініціатором його створення були члени Харківської громади – професори Бекетов, Гордієнко, Бріліантов. 1869 р., за сприяння відомого економіста М. Зібера, почало функціонувати споживче товариство в Києві. На початку 70-х рр. XIX ст. такі товариства діяли вже в Одесі, Катеринославі, Полтаві, Херсоні, Миколаєві, Чернігові, Єлисаветграді, Куп'янську, Ізюмі, Балті тощо [4].

М. Зібер був не лише ініціатором створення споживчих товариств, а й ученим, який опублікував ряд праць щодо їхніх особливостей. Після закінчення університету із ступенем кандидата економічного знання і здачі магістерського екзамену для підготовки до професорської діяльності, він був направлений за кордон, де слухав лекції в університетах Гейдельберга, Лейпціга, Цюріха, а згодом продовжив освіту в Англії, Франції, Бельгії. Він відвідував, поряд із фабриками, статистичними установами, соціалістичними конгресами, і споживчі товариства, зібравши значний матеріал з їх створення і організації.

Повернувшись до Києва, М. Зібер взяв участь в організації Київського споживчого товариства. В цей же час він опублікував статтю, де проаналізував статут Київського товариства споживачів, відзначивши складність початкових кроків його організації, та брошуру – «Споживчі товариства» [5]. Це було перше дослідження у російській економічній літературі щодо споживчої кооперації. В ній викладено суть і соціальне призначення споживчої кооперації, наведено матеріали щодо її зародження в Російській імперії. У праці вказані місцевості, де діяли кооперативні товариства в Україні: Харківське, Одеське, Полтавське, Лебединське, Київське, Миколаївське, Катеринославське, Херсонське, Куп'янське, Борзнянське, Керченське, Єлисаветградське, Севастопольське, Сімферопольське. В наступних дослідженнях підкреслювалося, що, на відміну від західноєвропейських країн, рух до останнього часу обмежувався заможними верствами населення [6]. І лише, за прикладом міських споживчих товариств, наприкінці 1860-х рр. почалося створення фабричних і заводських товариств. У їх статутах були різні, навіть суперечливі, положення. Тільки два із них були в цілому тотожними: усунення сторонніх покупців від участі у вигодах підприємства та визначення низьких продажних цін.

М. Зібер акцентував увагу на тому, що російські споживчі товариства мали глибоко вивчати досвід споживчої кооперації та слідувати рочдельським принципам, які передбачали продаж товарів за середньоринковими цінами. При цьому стверджувалося, що кооперативний досвід вже виявив необхідність залучення сторонніх осіб, які не входили до складу кооперативного об'єднання, з метою розширення своєї діяльності та залучення коштів, для чого розробив принципи участі у розподілі прибутків, на умовах менш вигідних, ніж для членів кооперативного об'єднання. Економіст обґрунтовано зробив висновок щодо необхідності дотримуватись і інших, вже підтверджених практикою, положень Рочдельського товариства. При цьому він вказав, що головною відмінністю організації російських товариств є відлучення сторонніх осіб від участі в розподілі доходів. До таких відносилися Херсонське, Катеринославське, Миколаївське й Одеське товариства. До того ж деякі із них (Катеринославське, Харківське) давали своїм членам і відсоток з капіталу, і дивіденди зі споживання. Київське, Лебединське, Полтавське товариства відраховували певну частку доходів до капіталу. Ті товариства, що допустили сторонніх покупців до участі

у своїх доходах, також різнилися між собою щодо долі представлення такої участі. У Києві, Лебедині, Полтаві сторонні покупці мали право на одержання частини прибутків із половини від чистого прибутку, який залишався після відрахування певного відсотку на поповнення запасного та інших капіталів. Інша половина залишала відсоток на паї членам. Чимало товариств включили до своїх статутів і статті, згідно яких у випадку припинення їхньої діяльності, частину спільного капіталу слід передати на благодійні справи. Майже всі товариства проводили продаж товарів шляхом безпосереднього розрахунку грошима, а не в кредит.

М. Зібер вважав, що лише англійські товариства справді відповідають цілям, які вони покликани виконувати, адже в Англії більша частина товариств допустила до участі в їхніх прибутках сторонніх покупців. При цьому розмір вкладень був досить низьким. Члени товариства на паї отримували певний відсоток, а останні розподілялися за потребою, товари ж продавалися за ринковими цінами. Надання стороннім покупцям, рівно з членами товариства, участі у прибутках за споживанням, проте, не права на капітальні долі, як вказував М. Зібер, якщо і не становило повного здійснення принципів функціонування споживчих товариств, то, принаймні, наближалися до цього. Констатуючи, що в Росії більшість товариств цього не дотримуються, він підкреслив важливість і доцільність використання вказаного досвіду.

Багатогранно описав стан російського кооперативного руху 1870–80-х рр. М. Баллін, який видав «Першу пам'ятну книжку російських споживчих товариств» [7]. Концептуальне розуміння суті споживчої кооперації він виклав у листах до вітчизняних і зарубіжних кореспондентів, частина з яких знаходиться у фонді № 326 Інституту рукописів НБУ ім. В. Вернадського. У листі до Ш. Роберта (червень 1894 р.) він констатував, що в Україні по суті невідомий досвід розвитку споживчих товариств у Франції: «Прошу французьких кооператорів прислати тільки те, що вони можуть дати. Нема нічого маленького і нічого великого перед нашим неозорим обрієм. Є тільки щире, справедливе, корисне, яке кооперація повинна здійснити». Більшість листів адресовано зарубіжним кореспондентам і в них підкреслено, що важливо та необхідно створити освітні товариства, засновані на принципах солідарності для розробки статистики, історії та філософії споживчих товариств задля їхнього раціонального розвитку [8, 7].

Водночас М. Баллін висловлював занепокоєння щодо відсутності взагалі кооперативної літератури, щорічників, «які дали б нам відомості про успіх кооперації, навіть місцевої» [8, 8]. У його листах містяться положення, що відображають бачення концептуально-правових засад кооперативного руху взагалі та споживчої кооперації зокрема. За визначенням М. Балліна, сформульованим у листах до вітчизняних і зарубіжних кореспондентів, споживча кооперація – це вид кооперації, що об'єднує масових споживачів (робітників, службовців, селян, підприємців, домогосподарок) для спільної закупівлі та часткового виробництва споживчих товарів і наступного їх продажу своїм членам і населенню [9, 6–7].

М. Баллін не сприймав твердження ряду зарубіжних вчених, що споживча кооперація зводиться тільки до благодійності. Він обґрунтовано доводив, що «кооперація вимагає освіти і дуже доброї; благодійність і любов можуть бути в нашій кооперативній дії, тому що навіть коли благодійність і любов це є почуття, все ж вона є дія. Купівля, з боку кооперативних товариств земельної власності, є суто механічний спосіб, щоб змі-



нити ренти та відсотки. Якщо ж це шлях вигідний для Англії, я був би дуже радий, але я гадаю, що є кращий шлях, щоб поширити кооперацію між бідними і багатими, який виключено із кооперації. Це інтенсифікація і розвиток всіх видів кооперації, поступове відкриття нових відділів при кожній крамниці, у кожній майстерні» [9, 16]. М. Баллін констатував, що у Росії з'являються іноді рідкі кооператори, але праця їх терпить від неучтва, від інертності в соціальній роботі. До речі, саме він вказав на недоліки діяльності Харківського товариства (відсутність преїскурантів; надання кредиту своїм членам; придбання в борг товарів більше, ніж потрібно; дозвіл членам товариства купувати в інших складах дешевше).

У листах М. Балліна містяться і практичні рекомендації щодо розвитку споживчої кооперації. По-перше, він вважав, що слід створювати споживчі крамниці на основі організації торгових домів (прообраз спілки). Однак спочатку треба провести певні дослідження: проаналізувати кількість і види товарів, які є необхідними для споживчих товариств. По-друге, він виступав за поширення кооперативної освіти. Крім фахових курсів для споживчих і кредитних кооперативів, він пропонував для широких інтелігентних кіл читати загальні лекції з кооперації, аби зацікавити слухачів, які в подальшому самостійно б вивчали це питання [8, 4–6]. По-третє, запропонував заснувати літературне кооперативне товариство (за статутом споживчих), щоб видавати часопис для загальної кооперативної освіти. При цьому він вважав, що утворення літературно-кооперативної ліги було б першою сходинкою до утворення загально-кооперативної науки. За його підтримки діяли і кооперативні бібліотеки [10, 1].

Після повернення із Парижа, де брав участь у міжнародному кооперативному конгресі, М. Баллін написав, згадувану вище, працю – «Первая памятная книжка русских потребительных обществ». В ній розкрито організаційні принципи та фінансово-кредитні форми діяльності споживчих товариств в конкретних умовах України, наведено зведені дані про розвиток споживчої кооперації. Характерно, що в цей період посилили увагу до розвитку кооперативного руху, в тому числі споживчої кооперації, земства. Відповідно до існуючих законодавства і нормативних актів, земства контролювали місцеве господарство, народну освіту, медичне обслуговування, благоустрій, шляхи сполучення тощо. Ряд із них сприяли становленню і функціонуванню споживчих товариств. Співробітники земств брали участь у розробці статутів споживчих товариств, де відобразилися концептуальні засади та організаційні принципи їх діяльності. У ряді публікацій початку ХХ ст., аналізувався і соціальний склад споживчих товариств [11].

Насамкінець слід відзначити, що теоретичні засади становлення споживчої кооперації в Україні мали іноземне походження, в основному – англійське. Проте, в другій половині ХІХ ст. ідеї кооперації, споживчої зокрема, були опрацьовані та пристосовані до реалій України такими науковими і кооперативними діячами, як М. Баллін, В. Козлов і М. Зібер. Їхні погляди та ідеї стали важливою ланкою вивчення історії економічної думки та, безсумнівно, потребують детальнішого дослідження в контексті вивчення становлення і розвитку споживчої кооперації в Україні.

1. Фареній І.А. *З історії становлення кооперативного руху в Наддніпрянській Україні (друга половина ХІХ – початок ХХ ст.)*. – Черкаси, 2003.
2. Половець В.М. *Кооперативний рух на Лівобережній Україні (1861–1917)*. – Чернівці, 1996.

3. Сидорович О.С. *Споживча кооперація Лівобережної України в другій половині ХІХ – на початку ХХ ст.* – Ніжин, 2013.
4. Марочко В.І. *Українська селянська кооперація. Історико-теоретичний аспект (1861–1929 рр.)*. – К., 1995.
5. Зібер Н.И. *Потребительские общества*. – К., 1869.
6. П. С-кий. *Исторический очерк кооперативных учреждений в России // Отечественные записки*. – 1871. – № 12.
7. Баллин Н.П. *Первая памятная книжка русских потребительных обществ на 1870 год*. – СПб., 1870.
8. *Институт рукопису Центральної наукової бібліотеки України ім. В. Вернадського (далі – ІР ЦНБУВ)*. – Ф. 326. – Од. зб. 1615.
9. *ІР ЦНБУВ*. – Ф. 326. – Од. зб. 1601.
10. *ІР ЦНБУВ*. – Ф. 326. – Од. зб. 1603.
11. *Центральний державний історичний архів України, м. Київ*. – Ф. 274. – Оп. 4. – Од. зб. 218.

Sidorovich O.S. Theoretical background of the consumer cooperatives origin and development in the East Ukraine. The article is devoted to the theoretical assumptions of the consumer cooperatives origin and development in the East Ukraine. Are discovered not only the ideological conditions of the consumer cooperatives origin, but their impact on the development of cooperative movement in the region.

Key words: theoretical assumptions, consumer cooperatives, the East Ukraine

Т. Р. Кароєва (Соломонова)

ВТЯГНЕННЯ ПОДОЛЯН У ЗАГАЛЬНОДЕРЖАВНИЙ ІНФОРМАЦІЙНИЙ ПРОСТІР ЯК ОЗНАКА МОДЕРНІЗАЦІЇ МІСЦЕВОГО СУСПІЛЬСТВА НА ПОЧАТКУ ХХ ст.

У статті розглядається поступове втягнення подільського населення, зокрема селянства, у загальнодержавний інформаційний простір як ознака модернізації українського суспільства на початку ХХ ст.

Ключові слова: модернізація, інформаційний простір, українське суспільство, Поділля

Розглядаючи модернізацію як процес переходу від традиційного до індустріального суспільства, що передбачає зокрема перехід від усних каналів передачі інформації до писемних, відповідно формування єдиного інформаційного простору, закономірно, що перед дослідником постає потреба вивчення шляхів поширення нових каналів комунікації та їх опанування населенням. Писемні канали комунікації, уособлені в книжковому та пресовому вигляді, панували на європейському просторі впродовж ХІХ – першої третини ХХ ст., доки радіомовлення, а зрештою, телебачення, не витіснили їх.

Входження подільських земель до складу Російської імперії ще не означало автоматичного входження в її інформаційний простір. Цей тривалий процес ускладнювався тим, що більшість населення регіону складала селяни-землероби (навіть наприкінці ХІХ ст. 80,9% населення регіону – селянство [1]). Як стверджує М. Гримич, у традиційному селянському середовищі переважають локально-регіональні ідентичності, як от інтерес до справ свого села або ж психологічна замкнутість у межах власної домівки та членів власної родини [2]. Загальнодержавні інтереси та події залишаються поза межами їхнього буденного життя. Тривалий час самосвідомлення причетності до держави було класовим привілеєм вищих верств населення українського суспільства. Тому метою цієї публікації є характеристика напрямів втягнення подільського населення у загальнодержавний інформаційний простір (з паралельним формуванням загальноукраїнського). З появою можли-